

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ, ЯКІ МАЮТЬ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, ДО НОВИХ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються особливості соціально-психологічної адаптації дітей з числа внутрішньо переміщених осіб до навчання в нових умовах життєдіяльності. Зазначено, що соціально-психологічна адаптація є процесом взаємодії індивіда з соціальним середовищем, під час якої відбувається активне пристосування психіки особистості до його специфічних вимог, які відрізняються фізичними та соціальними інсталяціями. Наведені результати емпіричних студій, які були отримані в групі випробуваних-учнів, що мають статус внутрішньо переміщених осіб. З'ясовано, що основними психологічними особливостями школярів-вимушених переселенців, на які слід звертати уваги при наданні їм психологічної допомоги у процесі адаптації в складних умовах життєдіяльності, є темперамент, характерологічні риси та здібності особистості, особливості розвитку мотиваційної та емоційної сфер, соціальні уявлення, розвиток комунікаційних навичок та асертивності.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, психологічна допомога, соціальне середовище, соціально-психологічна адаптація, учні-ВПО.

Постановка проблеми. Події, які відбуваються на Південному сході України, засвідчили наявність системної проблеми щодо адаптації особистості до нових, складних умов життєдіяльності, пов'язаних зі зміною постійного місця мешкання, внаслідок воєнних дій та сеграційних викликів. Акцентованою є необхідність соціально-економічної, правової, соціально-психологічної, педагогічної підтримки та допомоги як окремим індивідам, так і цілим соціальним групам. Але, головним завданням виявилось надання кваліфікованої допомоги та підтримки дітям шкільного віку внутрішньо переміщених осіб, які зазнають особливих труднощів, оскільки ще не володіють достатнім досвідом подолання життєвих криз. Їхня соціально-психологічна адаптація потребує виважених підходів з боку спеціалістів закладів загальної середньої освіти, які разом з батьками повинні забезпечити ефективність зазначеного процесу, що позначається у здобутті школярами певних знань, умінь та навичок з подолання сучасних життєвих викликів. Крім того, гостро акцентується необхідність розробки спеціалізованих психолого-педагогічних програм щодо допомоги дітям вимушених переселенців, які підвищать їхню життєспроможність у нових умовах існування.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. На теперішній час існує ціла низка наукових праць, у яких розглянуті проблеми як адаптації особистості взагалі, так й адаптації людини за умов вимушеного її переїзду (міграції) до нового місця мешкання [4; 7; 19]. Дослідники зазначали, що процес адаптації вимушених мігрантів до змінних умов життя, є перш за все, процесом перебудови соціально-психологічних якостей особистості, її соціальної активності у відповідності з вимогами нового соціального середовища, зміни самого соціального середовища в ході задоволення адаптивної потреби вимушеного переселенця з метою його повноцінної діяльності та розвитку. Науковці з'ясували, що соціально-психологічна адаптація виступає двостороннім процесом, який супроводжується важкими переживаннями не тільки з боку мігранта або переселенця, але й з боку оточуючих, що з ним взаємодіють, реагують та власно адаптуються до нього [9;

23]. Процес соціальної адаптації особистості стає діяльністю з вироблення нової стратегії активності та взаємодії між мігрантом і його новим оточенням.

Разом із цим, дослідниками були з'ясовані й такі особливості процесу адаптації, як: її закономірності та механізми (О. Г. Асмолов [2], Г. О. Балл [3], Ц. П. Короленко [16], В. С. Мухина [17], А. А. Налчаджян [18]); особливості спрямованості (К. Л. Мілютіна [15], Т. М. Титаренко [21]); адаптаційні прояви в особливих умовах діяльності (Л. П. Волченко та С. О. Гарькавець [5], Л. В. Дзюбко [10], Н. С. Завацька [12]); формування адаптативних характеристик особистості (О. Є. Блинова [3], Л. Е. Орбан-Лембрик [19], А. В. Фурман [23]).

Отже, особливості соціально-психологічної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб до нових умов життєдіяльності виявляються достатньо артикульованими завданнями сучасної психологічної науки та практики. Діти, які разом із батьками змушені були залишити звичайні місця мешкання, з метою уникнення різних віктимогенних ризиків, потребують особливої уваги фахівців. Перш за все, потребують підтримки та допомоги педагогів і психологів, що працюють в закладах загальної середньої освіти, які діти вимушених переселенців обрали для продовження навчання та особистісного зростання.

Мета статті. Розглянути ефективні методи та форми соціально-психологічної адаптації учнів, які мають статус внутрішньо переміщених осіб (учні-ВПО), до навчання в нових соціальних умовах життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Унаслідок збройного конфлікту на південному сході України (раніше Антитерористична операція (АТО), а з 30 квітня 2018 року Операція об'єднаних сил (ООС)) статус внутрішньо переміщених осіб отримали більше 1,5 млн. українських громадян, з яких більше 15% діти [7]. За даними Міністерства освіти і науки України на кінець минулого навчального року до загальноосвітніх навчальних закладів різних регіонів України було зараховано 60,023 тис. дітей-ВПО. З них 19% учнів були влаштовані в освітні заклади на підконтрольній Україні території Донецької області, 11% – Харківської області, 8% – на підконтрольних державі територіях Луганської області та 7% – у Дніпропетровській області [1].

Слід зазначити, що згідно ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [13, с. 1].

При цьому, саме психічне здоров'я дітей знаходиться під великою загрозою, оскільки загальні труднощі зміни місця мешкання доповнюються ще й тим, що діти як учні загальноосвітніх навчальних закладів повинні адаптуватися до нових умов навчання, що без достатнього життєвого досвіду виявляється доволі складною задачею. Дослідники вважають, що основними критеріями успішності адаптації дитини до навчального закладу, у тому числі адаптації учнів-ВПО виступають такі компоненти адаптації, як когнітивний, емоційний, поведінковий, соціально-психологічний та навчальний [11; 20].

Когнітивний компонент адаптації до навчання полягає в ознайомленні учнів та їх батьків (осіб, які замінюють батьків) з особливостями організації освітнього процесу, специфікою та особливостями діяльності навчального закладу (режим функціонування, графік занять, критерії оцінювання, наявність додаткових послуг тощо). Ефективним

кроком є проведення екскурсії по навчальному закладу школярами, які в ньому навчаються або з якими будуть навчатися учні-ВПО, так як це сприяє зближенню та встановлення порозуміння між майбутніми однокласниками вже з перших днів знайомства [6].

Емоційний компонент адаптації полягає в формуванні загального позитивного емоційного стану учня-ВПО. Слід зважати на те, що емоційна сфера особистості у процесі соціалізації стає мотиваційною базою її поведінки. У багатоманітності емоційних проявів виокремлюються чотири основні: радість (задоволення), страх, гнів і здивування [14]. При цьому, більшість емоцій має змішаний характер, оскільки вони зумовлені ієрархічно організованою системою потреб особистості. Треба робити акцент на емоційній стійкості дитини, яка забезпечує її психічну стабільність. Стійкість до життєвих труднощів або толерантність знижують рівень прояву конфліктних емоційних станів – стресу, афекту та фрустрації. У цій трійці, стрес (від англ. *stress* – напруження) виявляється найбільш негативним проявом, оскільки сильне нерво-психічне напруження може стати для школяра непереборним [14]. Стан стресу характеризується загальною мобілізацією всіх ресурсів організму на пристосування до нових, складних умов життєдіяльності. Позитивний емоційний стан учня-ВПО як раз і передбачає можливість подолання стресових станів, розвиток емоції успіху або задоволення, формування адаптивної поведінки індивіда через накопичення досвіду перебування в складних життєвих ситуаціях.

Поведінковий компонент адаптації складають особливості соціальної активності учня-ВПО (дотримання правил поведінки в освітньому закладі, наслідування соціальних норм тощо). Акцентованим виступає з'ясування причин, за які поведінка таких учнів не відповідає вимогам, що до неї висовуються, що безпосередньо є роботою працівників соціально-психологічної служби.

Соціально-психологічний компонент полягає в характеристиці місця особистості учня-ВПО в системі офіційних та неофіційних відносин. Якщо в формальних відносинах головним елементом виступає дотримання прав та обов'язків учня, то в неформальних – соціометричний статус та емоційна експансивність. Соціометричний статус передбачає місце індивіда в структурній ієрархії групи.

Також необхідно звернути увагу на те, що процес формування групової ідентичності, тобто усвідомлення членами групи своєї приналежності до цієї групи, виступає складовою соціально-психологічного компоненту. Формування тотожних ціннісних орієнтацій, наслідування гомогенних установок і норм, є процесом утворення групової свідомості та спрямовують і визначають основний зміст діяльності групи.

Навчальний компонент полягає в забезпеченні успіху учня-ВПО у навчальній діяльності. Різні негаразди в освітній діяльності призводять до того, що учні знаходяться в стані напруги, що призводить до нервових зривів. Щоб цього не відбувалось потрібно учням-ВПО створити ситуацію успіху.

Таким чином, якщо ігнорувати зазначені компоненти, то можуть виникати підстави для соціальної дезадаптації учнів-ВПО. Дезадаптаційні стани провокують неуспішність, асоціальну та антисоціальну поведінку, діти переходять до групи так званих важковиховуваних або «групи ризику». Від цього погіршується ставлення інших до таких дітей, що призводить до ще більших соціальних деструкцій у соціальній активності дезадаптованих учнів-ВПО. Зазначені деструкції, взагалі, можуть призвести як до функціональних, структурних, так й органічних порушень психічного та соматичного здоров'я таких учнів, стати непереборними в контексті їхньої соціально-

психологічної адаптації, а отже слід акцентувати емпіричну увагу саме на зазначених компонентах.

З метою підвищення ефективності соціально-психологічної адаптації учнів-ВПО в умовах СЗШ I-III ступенів № 6 м. Сєвєродонецька нами два рокив поспіль в освітній процес впроваджувалася програма, реалізація якої дала змогу зробити висновок про достатню успішну адаптацію таких дітей.

З метою моніторингу адаптації учнів-ВПО, ми провели дослідження, в якому були використані такі методики:

1) «Самооцінка психологічної адаптованості» М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов;

2) «Оцінка емоційно-діяльнiсної адаптивності» М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов;

3) «Діагностика ригідності» Г. Айзенка;

4) проєктивні методики «Дом, дерево, людина» та «Неіснуюча тварина» [22].

Як свідчать результати дослідження за методикою «Самооцінка психологічної адаптованості» (М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов), покращення соціально-психологічної адаптації учнів-ВПО після реалізації програмних заходів в умовах СЗШ I-III ступенів № 6 м. Сєвєродонецька, відбулося в одинадцяти респондентів з основної школи та дев'яти респондентів із старшої школи. Узагалі в дев'ятнадцяти респондентів або 59,38% відбулися значні позитивні зрушення (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати дослідження за методикою «Самооцінка психологічної адаптованості» (М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов) (N=32)

Рівні соціально-психологічної адаптованості	Респонденти з основної школи (n=22)		φ*	Респонденти зі старшої школи (n=10)		φ*
	До реалізації	Після реалізації		До реалізації	Після реалізації	
Високий	2 (9,1%)	3 (13,64%)	1,56**	-	-	-
Вище середнього	3 (13,64%)	7 (31,82%)	1,65*	-	5 (50%)	-
Середній	3 (13,64%)	10 (45,45%)	1,76*	1 (10%)	4 (40%)	1,48*
Нижче середнього	5 (22,73%)	1 (4,55%)	1,54**	5 (50%)	1 (10%)	1,64*
Низький	9 (40,91%)	2 (9,1%)	1,64*	4 (40%)	-	1,53*

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,06$.

Як свідчать результати дослідження за методикою «Оцінка емоційно-діяльнiсної адаптивності» (М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов) покращення емоційного фону процесу адаптації серед учнів-ВПО після реалізації програмних заходів відбулося у дванадцяти респондентів із основної школи та дев'яти респондентів із старшої школи (див. табл. 2). Узагалі в двадцяти одного респондента або 65,63%

відбулися значні позитивні зрушення в адаптаційних проявах, а ще у семи респондентів або 21,86% – відносні.

Таблиця 2

**Результати дослідження за методикою «Оцінка емоційно-діяльнісної адаптивності»
(М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов) (N=32)**

Рівні адаптованості респондентів	Респонденти з основної школи (n=22)		Ф*	Респонденти зі старшої школи (n=10)		Ф*
	До реалізації	Після реалізації		До реалізації	Після реалізації	
Високий	-	-	-	-	-	-
Середній	7 (31,82%)	17 (77,27%)	2,28 *	-	9 (90%)	-
Низький	12 (54,55%)	5 (22,73%)	1,86 ***	9 (90%)	1 (10%)	2,05* *
Дуже низький	3 (13,64%)	-	-	1 (10%)	-	-

Примітка: * $p \leq 0,01$; ** $p \leq 0,02$; *** $p \leq 0,03$.

Результати дослідження за методикою «Діагностика ригідності» Г. Айзенка, які представлені у табл. 3, свідчать про те, що успіх реалізації програмних заходів щодо впровадження програми соціально-психологічної адаптації учнів внутрішньо переміщених осіб в закладах загальної середньої освіти, значною мірою був зумовлений і тим, що переважна більшість респондентів (68,75%) мала ригідність середнього рівня або взагалі вона була відсутня. Слід зазначити, що ригідність визначається як негнучкість, знижена спроможність до змін раніше сформованих програм, жорсткість, незмінність раніше прийнятих позицій. Фахівці виокремлюють когнітивну ригідність (складність перебудови сприйняття та уявлень у змінних умовах), афективну ригідність (негнучкість емоційних відгуків) та мотиваційну ригідність (нездібність змінювати мотиви та установки в умовах, що потребують змін раніше сформованої поведінки) [8]. Отже, саме завдяки тому, що психіка дитини залишається достатньо флексибільною (особливо в учнів основної школи), реалізація програмних заходів була достатньо ефективною.

Таблиця 3

**Результати дослідження за методикою «Діагностика ригідності»
Г. Айзенка (N=32)**

Рівні прояву ригідності	Респонденти з основної школи (n=22)	Респонденти зі старшої школи (n=10)
Сильно виражена ригідність	4 (18,18%)	-
Ригідність середнього рівня	10 (45,45%)	8 (80%)
Відсутня ригідність	8 (36,36%)	2 (20%)

Результати дослідження за допомогою проєктивних методик «Дом, дерево, людина» та «Неіснуюча тварина», що, перш за все, надають нам розуміння особливостей

розвитку емоційної сфери респондентів, превалювання у них позитивних або негативних емоцій та емоційних станів, які забезпечують фон процесу соціально-психологічної адаптації, засвідчили наступне. У випробуваних, які за методиками «Самооцінка психологічної адаптованості» та «Оцінка емоційно-діяльнісної адаптивності» мали середній або вище середнього рівень адаптації, а за методикою «Діагностика ригідності» прояви негнучкості були на середньому рівні або взагалі відсутні, загальний зміст малюнка, здебільшого, відповідав адекватним екстраполяціям індивідів, які спрямовані в майбутнє та таким, що переймаються проблемами особистісного зростання.

Проблемним виявилися малюнки у чотирьох випробуваних (18,18%), які мали сильну виражену ригідність та, у яких навіть за умов реалізації програми соціально-психологічної адаптації учнів внутрішньо переміщених осіб в закладах загальної середньої освіти, був констатований низький або нижче середнього рівень адаптації. Такі учні-ВПО відчують острах, пригніченість, певною мірою вважають себе зайвими та знедоленими. Простежується недостатня емоційна насиченість у контактах з оточуючими (можливо не тільки й не стільки з іншими учнями або вчителями, а й з власними батьками або значущими дорослими).

У двох випробуваних з 6 класу (одна дівчина та один хлопчик) та двох з 7 класу (два хлопчика) були виявлені суттєві ознаки, що вказували на їхню дезадаптацію та складності перебування в нових умовах існування. У малюнках, контурами яких накреслені стіни домівки та стовбур дерева йдуть від центру малюнка до низу (в бік), що вказує на відчуття ізоляваності та незахищеності, занадту залежність від інших. Особливо вразливою виявилася дівчинка, у якої контур спрямований до низу та наведений жирним кресленням, що вказує на очікування неясного та небезпечного майбутнього, явно виражену тривогу. При цьому, контур, який підіймається до гори, свідчить на користь того, що у випробуваного присутні вимушені зусилля на надмірна напруга.

Ще у одного випробуваного простежується генералізована тривога або депресія. На його малюнку контури домівки прямі, тонкі та простежується вихід у правий бік аркуша, що свідчить про бажання дитини «втекти у майбутнє», щоб позбавитися минулого. А малюнок випробуваного-хлопця з шостого класу, в якому домівка накреслена тільки наполовину (напівзруйнована) вказує на переживання дитиною неповноцінності, а будинкова труба, з якої валить дим (уліво), свідчить про песимістичний погляд у майбутнє. При цьому в накресленому домі відсутні вікна, що може характеризувати випробуваного як індивіда, який налаштований на ворожнечу та відчуженість до оточуючих.

Малюнки дерев указували на суттєві ознаки дезадаптації зазначених випробуваних-школярів. Так, у трьох випробуваних були намальовані занадто маленькі дерева (куші), що вказує на відчуття ними власної неповноцінності, неадекватності, їхнього прагнення втекти від себе або існуючої реальності.

Люди, які були намальовані випробуваними, хоча й мали різні конфігурації, але їх поєднувало те, що їхні руки були зображені не поряд з тулубом, а витягнуті в боки, що вказує на спробу впіймати себе на діях або вчинках, які вийшли з суб'єктивного контролю. Острах втрати себе, чітко простежується у трьох випробуваних, а один (малюнок людини, яка присіла біля дерева), навіть вже втомився від злиднів, які його переслідують.

Отримані результати були підтверджені даними іншого емпіричного виміру. Так, результати проєктивної методики «Неіснуюча тварина» засвідчили, що випробувані учні-ВПО, які мали низькі показники адаптованості, навіть після проведення з ними

програмних заходів з підвищення рівня соціально-психологічної адаптації випробовують невдоволення як собою, так й оточуючими. Таким учням бракує визнання, вони мають вади емоційного змісту (переживають негативні емоції суму, гніву, презирства, страху та тривоги), що ускладнює процес їхньої адаптації на новому місці. Малюнки «неіснуючої тварини» проєктують агресію (рога, ікла, кігті, щупальця тощо), бажання захищатися (розкритий рот, розставлені лапи), ворожість до оточуючих (навколо мене чорна діра). Тільки малюнок однієї дівчини не продукував агресії та ворожечі, бо була зображена «добра» конячка. Але за змістом, скоріше за все, це бажання випробуваної швидких змін на краще, або бажання повернутися назад, оскільки там була більша кількість друзів і знайомих, ніж вона має на новому місці життєдіяльності.

Таким чином, аналіз ефективності впровадження програми соціально-психологічної адаптації учнів-ВПО в закладах загальної середньої освіти засвідчив, що розроблена програма мала високий рівень своєї реалізації. У двадцяти одного респондента або 65,63% відбулися значні позитивні зрушення в адаптаційних проявах, а ще у семи випробуваних або 21,86% – відносні. Нажаль, зміни до підвищення адаптаційних спроможностей не відбулися у чотирьох випробуваних-учнів ВПО (одна дівчина та три хлопця з основної школи), що засвідчило необхідність додаткового психологічного втручання та розроблення відповідних, індивідуальних соціально-психологічних програм з підвищення їхніх адаптаційних спроможностей.

На підставі моніторингу проблем учнів-ВПО в закладах загальної середньої освіти було з'ясовано, що соціально-психологічна адаптація таких школярів має певні труднощі, які пов'язані з особливостями розвитку їхньої мотиваційно-потребнісної сфери, емоційними проявами та особливостями спілкування з однолітками, педагогами та значущими дорослими.

З'ясовано, що учні-ВПО потребують відповідної соціально-психологічної підтримки, оскільки самотужки існуючі проблеми вони здолати ще не спроможні, а тому можуть становити «групу ризику». Соціально-психологічна підтримка представляє собою певну діяльність, яка спрямована на подолання негативних станів особистості, акумуляції її внутрішнього потенціалу, розширення когнітивної сфери й упорядкування емоційних проявів. Головне завдання соціально-психологічної підтримки – адаптація особистості до існування в нових, складних умовах життєдіяльності.

На підставі результатів проведеного дослідження ми можемо зробити такі **висновки**.

1. Соціально-психологічна адаптація є процесом взаємодії індивіда з соціальним середовищем, під час якої відбувається активне пристосування психіки особистості до його вимог, специфічних особливостей, які мають фізичні та соціальні інсталяції.

2. Змістовна діяльність закладів загальної середньої освіти щодо соціально-психологічної адаптації учнів, які мають статус внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, щоб забезпечити їхню успішність навчання та просоціальну спрямованість соціальної активності. Школа повинна запобігти особистісним деструкціям учнів-ВПО на функціональному та структурному рівнях, зберегти психічне та соматичне здоров'я кожного з них, створити умови оптимального розвитку всіх їхніх соціально-корисних проявів.

3. Основними психологічними особливостями учнів-ВПО, які потребують акцентованої уваги шкільного психолога є: психодинамічні характеристики особистості, характерологічні риси та здібності, особливості розвитку мотиваційної та емоційної сфер, соціальні уявлення, розвиток комунікаційних навичок та асертивності.

Перспективи проведення подальших наукових студій ми вбачаємо у розробці та реалізації інноваційних форм і методів соціально-психологічної підтримки учнів, що мають статус внутрішньо переміщених осіб в умовах закладів загальної середньої освіти.

Література

1. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей : методичні рекомендації для педагогів дошкільних навчальних закладів. – К. : Агенство «Україна», 2016. – 110 с.
2. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во Московского университета, 1990 – 214 с.
3. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1980. – № 1. – С. 92-100.
4. Блинова О. Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів / О. Є. Блинова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Т. IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Вип. 9. – К.: Талком, 2016. – С. 58-66.
5. Волченко Л. П. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи: [Монографія] / Л. П. Волченко, С. О. Гарькавець. – Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016 – 200 с.
6. Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості подолання конфліктних ситуацій в середовищі старшокласників – досвід шкільної медіації / Л. П. Волченко // Теоретичні і прикладні проблеми психол. : зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. – 2018. – № 1 (45). – С. 88-98.
7. Войналович І. А. Вимушені переселенці: зарубіжний досвід, стан і реалізація їх прав в Україні [Електронний ресурс] / І. А. Войналович, М. О. Кримова, Л. В. Щетиніна // Інституційний репозитарій КНЕУ. – Режим доступу до статті: <http://www.ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/5981/1/250-258.pdf>. – Заголовок з екрану.
8. Гарькавець С. О. Психология підліткової віктимності: [Монографія] / С. О. Гарькавець. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2013. – 175 с.
9. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: [Монографія] / С. О. Гарькавець. – Луганськ : вид-во «Ноулідж», 2010. – 343 с.
10. Дзюбо Л. В. Психологічні особливості ранньої шкільної дезадаптації і шляхи її подолання: автореф. дис... канд. психол. наук, 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. В. Дзюбо. – К., 2000. – 18 с.
11. Донченко О. А. Суспільство і особистість: особливості соціально-психологічної адаптації / О. А. Донченко // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. [Кол. монографія] / Під ред. М. О. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1999. – С. 492–500.
12. Завацька Н. Є. Сучасні технології розширення адаптаційного потенціалу особистості / Н. Є. Завацька // Теоретичні і прикладні проблеми психол. : зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. – 2004. – № 3 (8). – С. 190-196.
13. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> – Заголовок з екрану.
14. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / И. Г. Малкина-Пых. – М. : ЭКСМО, 2008 – 928 с.

15. Мілютіна К. Л. Психологія зміни життєвої стратегії особистості / К. Л. Мілютіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [file://C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8FDownloads/pspo_2013_38\(2\)_9.pdf](file://C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8FDownloads/pspo_2013_38(2)_9.pdf)
16. Москаленко В. В. Соціальна психологія: [підручник]. / В. В. Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
17. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 1999. – 176 с.
18. Мухина В. С. Феноменология развития и бытия личности / В. С. Мухина. – М. : Московск. психол.-соц. инст. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 1999. – 640 с.
19. Орбан-Лембрик Л. Е. Вплив міграційних процесів на поведінкові прояви особистості / Л. Е. Орбан-Лембрик // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – Вип.13. – Ч. 1. – С. 3-15.
20. Ревасевич І. С. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ірина Степанівна Ревасевич. – Тернопіль, 2007. – 234 с.
21. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
22. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности в малых группах / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – [2-е изд. доп.]. – М. : Психотерапия, 2009. – 544 с.
23. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – 197 с.

Транслітерація

1. Ahresiia. Aneksiia. Konflikt. Sotsialno-pedahohichna ta psykhoholichna vidpovid na vyklyky dlia ditei : metodychni rekomendatsii dlia pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv. – К. : Ahenstvo «Ukraina», 2016. – 110 s.
2. Asmolov A. H. Psykhohohiia lychnosty / A. H. Asmolov. – М. : Yzd-vo Moskovskoho unyversyteta, 1990 – 214 s.
3. Ball H. A. Poniatyie adaptatsyy u eho znachenye dlia psykhohohyy / H. A. Ball // Voprosy psykhohohyy. – 1980. – № 1. – S. 92-100.
4. Blynova O. Ye. Sotsialno-psykhoholichni zasady adaptatsii vymushenykh mihrantiv / O. Ye. Blynova // Aktualni problemy psykhohohii: zb. nauk. prats In-tu psykhohoh. im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – Т. ІКh: Zahalna psykhohohiia. Istorychna psykhohohiia. Etnichna psykhohohiia. – Vyp. 9. – К.: Talkom, 2016. – S. 58-66.
5. Volchenko L. P. Osoblyvosti formuvannia sotsialno-normatyvnykh uivlen starshoklasnykiv v umovakh suspilnoi kryzy: [Monohrafiia] / L. P. Volchenko, S. O. Harkavets. – Sievierodonetsk : vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2016 – 200 s.
6. Volchenko L. P. Sotsialno-psykhoholichni osoblyvosti podolannia konfliktnykh sytuatsii v seredovyshchi starshoklasnykiv – dosvid shkilnoi mediatsii / L. P. Volchenko // Teoretychni i prykladni problemy psykhohoh. : zb. nauk. prats SNU im. V. Dalia. – 2018. – № 1 (45). – S. 88-98.
7. Voinalovych I. A. Vymusheni pereselentsi: zarubizhnyi dosvid, stan i realizatsiia yikh prav v Ukraini [Elektronnyi resurs] / I. A. Voinalovych, M. O. Krymova, L. V. Shchetinina // Instytutsiinyi repozytarii KNEU. – Rezhyim dostupu do statti: <http://www.ir.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/5981/1/250-258.pdf>. – Zaholovok z ekranu.
8. Harkavets S. O. Psykhohohiia pidlitkovoї viktyimnosti: [Monohrafiia] / S. O. Harkavets. – Luhansk : Vyd-vo «Noulidzh», 2013. – 175 s.

9. Harkavets S. O. Sotsialno-normatyvnyi konformizm osobystosti u psikhologichnomu vymiri: [Monohrafiia] / S. O. Harkavets. – Luhansk : vyd-vo «Noulidzh», 2010. – 343 s.

10. Dziubko L. V. Psikhologichni osoblyvosti rannoi shkilnoi dezadaptatsii i shliakhy yii podolannia: avtoref. dys... kand. psikhol. nauk, 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psikhologhiia» / L. V. Dziubko. – K., 2000. – 18 s.

11. Donchenko O. A. Suspilstvo i osobystist: osoblyvosti sotsialno-psikhologichnoi adaptatsii / O. A. Donchenko // Ukrainske suspilstvo na porozii tretiho tysiacholittia. [Kol. monohrafiia] / Pid red. M. O. Shulhy. – K.: In-t sotsiologii NAN Ukrainy, 1999. – S. 492–500.

12. Zavatska N. Ye. Suchasni tekhnologii rozshyrennia adaptatsiinoho potentsialu osobystosti / N. Ye. Zavatska // Teoretychni i prykladni problemy psikhol. : zb. nauk. prats SNU im. V. Dalia. – 2004. - № 3 (8). – S. 190-196.

13. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do zhurn. : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> – Zaholovok z ekranu.

14. Malkyna-Pykh Y. H. Psikhologhycheskaia pomoshch v kryzysnykh sytuatsiyakh / Y. H. Malkyna-Рых. – M. : ЭКСМО, 2008 – 928 s.

15. Miliutina K. L. Psikhologhiia zminy zhyttievoi stratehii osobystosti / K. L. Miliutina [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : [file://C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8FDownloads/pspo_2013_38\(2\)_9.pdf](file://C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8FDownloads/pspo_2013_38(2)_9.pdf)

16. Moskalenko V. V. Sotsialna psikhologhiia: [pidruchnyk]. / V. V. Moskalenko. – Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2005. – 624 s.

17. Mudryk A. V. Sotsyalnaia pedahohyka / A. V. Mudryk. – M. : Akademyia, 1999. – 176 s.

18. Mukhyna V. S. Fenomenologhiia rozvytyia y bytyia lychnosti / V. S. Mukhyna. – M. : Moskovsk. psikhol.-sots. ynst. – Voronezh : NPO «MODЭK», 1999. – 640 s.

19. Orban-Lembryk L. E. Vplyv mihratsiinykh protsesiv na povedinkovi proiavy osobystosti / L. E. Orban-Lembryk // Zb. nauk. prats: filosofiiia, sotsiologhiia, psikhologhiia. – Ivano-Frankivsk : VDV TsIT, 2008. – Vyp. 13. – Ch. 1. – S. 3-15.

20. Revasevych I. S. Psikhologichna struktura i dynamika osobystisnoi adaptovanosti uchniv zahalnoosvitnikh shkil : dys. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.07 / Iryna Stepanivna Revasevych. – Ternopil, 2007. – 234 s.

21. Tytarenko T. M. Zhyttieviy svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti / T. M. Tytarenko. – K. : Lybid, 2003. – 376 s.

22. Fetyskyn N. P. Sotsyalno-psikhologhycheskaia dyahnostyka rozvytyia lychnosti v malykh hruppakh / N. P. Fetyskyn, V. V. Kozlov, H. M. Manuilov. – [2-e yzd. dop.]. – M. : Psikhoterapiia, 2009. – 544 s.

23. Furman A. V. Psikhodiahnostyka osobystisnoi adaptovanosti / A. V. Furman. – Ternopil : Ekonomichna dumka, 2000. – 197 s.

Volchenko L. P.

Socio-psychological characteristics of the adaptation of students, that have the status of internally displaced persons to new conditions of life.

The article discusses the features of the socio-psychological adaptation of children from among internally displaced persons to learning, in the new conditions of life. It is determined that the socio-psychological adaptation is the process of interaction of the individual with the social environment, during which the active adaptation of the individual psyche to its specific requirements, which differ in physical and social installations, is carried

out. The results of an empirical study, which were obtained in a group of student subjects who have the status of internally displaced persons, are presented. It has been established that the main psychological characteristics of schoolchildren-forced migrants, who need to be paid attention to when rendering psychological assistance to them, in the process of adaptation in difficult conditions of life activity are temperament, characterological features and abilities of a person, features of the development of need-motivational and emotional spheres, social ideas, development of communication skills and assertiveness.

Key words: internally displaced persons, psychological assistance, social environment, socio-psychological adaptation, schoolchildren.

Волченко Лариса Петрівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Северодонецьк.

УДК 159.018.2:378.147

Галян О.І., Галян І.М.

ТАКСОНОМІЯ НАВЧАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОСТІ УЧНІВ

У статті актуалізовано потребу перегляду змістових аспектів підготовки майбутніх педагогів з урахуванням напрямків модернізації освітнього процесу на засадах ідеї суб'єктності особистості учня. Показано, що змістово-функціональна характеристика суб'єктності розкриває не тільки суб'єктну позицію школяра в пізнанні та діяльності, але й сприймання його як особистості, що здатна до смисло- та нормотворення, життєтворчості. Розкрито значущість використання таксономії навчальних цілей для розвитку в студентів когнітивного компоненту та матриці знань у сфері психопедагогіки суб'єктності. Окреслено їх фактологічний, концептуальний, процедурний та метакогнітивний контекст. Інформаційний простір феномену суб'єктності презентовано з урахуванням цілісно-циклічного підходу, в якому поетапно змінюються когнітивний, соціально-зорієнтований, ціннісний та креативний періоди його опанування студентами під час навчання. Систематизовано таксономію навчальних цілей та напрямів підготовки майбутніх педагогів до прийняття орієнтиром майбутньої діяльності мислещему, побудовану на принципі суб'єктності особистості учня та двосуб'єктності освітнього простору. Акцентовано на необхідності реформування стилю співбуття в освітньому процесі, створенні ситуації співдії, що забезпечать суб'єктнісну спрямованість освітнього середовища.

Ключові слова: таксономія навчальних цілей, Б. Блум, суб'єктність, цілетворення, смислотворення, мислєдіяльність, психопедагогіка, майбутні педагоги.

Постановка проблеми. Сьогодення науки і практики стосується нового рівня осмислення освітнього процесу, визнання його орієнтованості на співдію педагогів та учнів, значущість прояву ними власної суб'єктності задля продуктивного самоздійснення. Засвідчуємо, що увага до суб'єктнісної позиції особистості, зокрема й у педагогічній реальності, набула цінності в межах постнекласичної науки та може змінити (у нашому розумінні – розширити) погляди на зміст соціального замовлення освіти. Йдеться не тільки про всебічний, гармонійний розвиток особистості, що відповідає соціальним вимогам, а й розвиток її суб'єктності, особистісної зрілості. Адже завдяки